

kacji rzymskich legionów) oraz *dodatek* traktujący o „liczebności oddziałów rzymskich uczestniczących w wojnie sertoriańskiej” (s. 139–150).

Można zatem powiedzieć, że dzięki pracy T. Ładonia otrzymaliśmy rzetelne opracowanie niewielkiego wprawdzie, ale bardzo istotnego fragmentu rzymskiej historii. Jego wartość podnosi jeszcze poprawny aparat naukowy, w którym odsyłać do źródeł i literatury przedmiotu pozwalają czytelnikowi konfrontować słuszność uwag Ładonia z odnośnym materiałem. Czasami jednak pojawia się odczucie pewnego niedosytu, zwłaszcza tam, gdzie autor stara się referować poglądy współczesnych badaczy i zaistniałą polemikę. Sam autor nie waha się wszakże przedstawiać własnego punktu widzenia, a w ocenie postaci Sertoriusza widać troskę o jak największy obiektywizm.

Wojnę sertoriańską T. Ładonia z przekonaniem można więc polecić miłośnikom dziejów militarnych, a i osoby zainteresowane polityczną historią późnej republiki rzymskiej odniosą korzyść z jej lektury.

Hanna Appel (Toruń)

Krystyna Bartol, Jerzy Danielewicz, *Komedia grecka. Od Epicharma do Menandra. Wybór fragmentów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, ss. 520*

Ostatnia książka profesorów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Krystyny Bartol oraz Jerzego Danielewicza dotycząca komedii greckiej to kolejna już wspólna praca wybitnych znawców greckiej literatury. W roku 2010 został wydany przekład i komentarz *Uczty mędrców*, monumentalnego dzieła poplasykznego uczonego i pisarza Atenajosa¹. Przedmiotem zainteresowania Autorów nie są dzieła, które zachowały się w całości (wykaz ich przekładów na język polski

* Recenzja napisana w ramach projektu „Eastern Mediterranean from the 4th century BC until Late Antiquity” realizowany w ramach programu MPD Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka.

¹ Atenajos, *Uczta mędrców*, przełożyli, wstępem i komentarzem opatrzyli K. Bartol i J. Danielewicz, Poznań 2010.

został zamieszczony w bibliografii na końcu książki), szczegółowej analizie poddają wyłącznie fragmenty komedii, które posiadamy w formie szczątkowej. Polskiemu czytelnikowi do tej pory były one prawie w ogóle niezbrane, większą uwagę poświęcała im jedynie wąska grupa specjalistów. Na świecie powstaje wiele prac na temat greckich tekstów komediowych, w których komentuje się poszczególnych autorów lub tworzy się większe antologie. Dysponujemy bowiem dużą liczbą różnej długości urywków, które zostały wydane przez wybitnych filologów klasycznych ubiegłych stuleci². Prezentowana praca umożliwi wszystkim zainteresowanym lepsze poznanie początków popularnego gatunku dramatycznego, który większości znany jest jedynie z zachowanych w całości jedenastu utworów Arystofanesa oraz jednej sztuki Menandra. Przybliży kulturę materialną i duchową Greków, dając nie tylko możliwość przyjrzenia się realiom życia, zasadom funkcjonowania instytucji społecznych, ale także daje możliwość poznania techniki i kompozycji komedii, rozwiązań artystycznych stosowanych przez jej twórców. Warto zaznaczyć, że na finalizację projektu Autorzy otrzymali dwa granty: z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz The Loeb Classical Library przy Uniwersytecie Harvarda.

Wybór fragmentów w przekładzie poprzedza monograficzny wstęp, w którym uwzględnia się najnowszy stan wiedzy, przekazuje podstawowe informacje na temat komedii greckiej oraz zwraca uwagę na najważniejsze problemy badawcze związane z tą tematyką. We wprowadzeniu omówione zostają początki komedii, poszczególne fazy jej rozwoju wraz z krótką charakterystyką i wskazaniem różnic między nimi. Poruszona zostaje niezwykle istotna kwestia podziału komedii na: starą (*ἀρχαία*), średnią (*μέση*) oraz nową (*νέα*), który został dokonany w czasach hellenistycznych. Współcześni badacze podchodzą sceptycznie do trójpodziału. Przyczyną takiego stanowiska jest przede wszystkim szczątkowy stan zachowania fragmentów, który w większości przypadków uniemożliwia odtworzenie fabuły utworów. Dostępny materiał nie jest miarodajny do poznania przewagi jednych tematów nad innymi, aby móc jednoznacznie określić charakter twórczości danego autora. Etapy rozwoju komedii wyróżnia się raczej w celach pragmatycznych, aby usystematyzować wiedzę na jej temat. Autorzy podkreślają, że większość badaczy skupia się w jej

² *Fragmenta comicorum Graecorum*, A. Meineke (wyd.), t. I–V, Berlin 1839–1857; *Comicorum Atticorum fragmenta*, Th. Kock (wyd.), t. I–III, Leipzig 1880–1888; *Comicorum Graecorum fragmenta*, G. Kaibel (wyd.), t. I, Berlin 1899; *The Fragments of Attic Comedy*, J.M. Edmonds (wyd.), t. I–IIIb, Leiden 1957–1961; *Comicorum Graecorum fragmenta in papyris reperta*, C. Austin (wyd.), Berlin–New York 1973; *Poetae comici Graeci*, R. Kassel, C. Austin (wyd.), Berlin–New York, t. I: *Comoedia Dorica, Mimi, Phlyaces*, 2001; t. II: *Agathenor – Aristonymus*, 1991; t. III 2: *Aristophanes. Testimonia et fragmenta*, 1984; t. IV: *Aristophon – Crobilus*, 1983; t. V: *Damoxenus – Magnes*, 1986; t. VI 2: *Menander. Testimonia et fragmenta apud scriptores servata*, 1998; t. VII: *Menecrates – Xenophon*, 1989; t. VIII: *Adespota*, 1995.

kategoryzacji przede wszystkim na tematyce utworów (w komedii starej mają dominować tematy polityczne, średniej tematy mitologiczno-obyczajowych, nowa ma na celu głównie portretowanie charakterów), mało miejsca poświęca się natomiast kwestiom budowy, struktury, języka gatunku, czy elementom teatralnej realizacji. Jak sami piszą, mają nadzieję, że zaprezentowane przez nich urywki i wskazana literatura przedmiotu uzupełnią wiedzę polskiego odbiorcy, a „przedstawiony materiał źródłowy i jego interpretacja zweryfikują niektóre błędne ustalenia i uproszczenia, jakie powstały wskutek ograniczenia pola badań nad komedią wyłącznie do utworów zachowanych w całości”³. Omawiają również transmisję i stan zachowania tekstów. Fragmenty przetrwały głównie dzięki tradycji pośredniej, cytatom, objaśnieniom zamieszczonym u innych późniejszych twórców leksykonów, encyklopedii, zbiorów sentencji, przysłów. Wykorzystują również świadectwa epigraficzne, które są ważne przede wszystkim przy ustalaniu chronologii twórczości danego komediopisarza.

Antologia tekstów stanowiąca właściwą część książki jest imponującą. W tomie znajduje się ponad 500 fragmentów z 215 komedii stworzonych przez 55 starożytnych twórców. W skład tego wchodzi 20 fragmentów tekstów nieznanego autorstwa oraz 50 *passusów* znanego autorstwa, ale nieznanego tytułu. Układ książki jest przejrzysty, dzieli się na rozdziały, w których prezentuje się chronologiczne poszczególne autorów. Poczynając od Susariona, według antycznej tradycji twórca gatunku komediowego i Epicharm, oraz najwybitniejszych twórców komedii starej: Kratinosa, Eupolisa, Arystofanesa. Następnie przechodząc do lepiej znanych przedstawicieli okresu średniego: Aleksis, Antyfanos, oraz nowego: Difylos, Menander, Filemon. W konstrukcji poszczególnych działów możemy rozróżnić trzy sekcje. Pierwsza składa się z notki o autorze (sylwetka poety została zaprezentowana na podstawie źródeł i zawarte są w niej podstawowe informacje biograficzne), listy dzieł, syntetycznego przeglądu twórczości, krytyki literackiej, omówienia głównej tematyki, inspiracji, występujących motywów. Następna, najważniejsza część, to przekłady zachowanych fragmentów danego twórcy, w których widać doświadczenie i wprawę tłumaczy. Starają się oni jak najwierniej oddać sens poszczególnych komedii, ich siłę wyrazu, pokazać grę słów czy figury retoryczne, które odgrywały niezwykle istotne znaczenie w tekście. Autorzy starają się podać jak najwięcej informacji o sztuce, jej charakterze, datowaniu, problematyce. Natomiast w ostatniej części pojawia się komentarz filologiczno-literacki do każdego zamieszczonego fragmentu, zawierający dane o źródle skąd pochodzi urywek, objaśnienie realiów, słownictwa, powiązań intertekstualnych, uwagi o występującym w nim artyzmie i ko-

³ K. Bartol. J. Danielewicz, *Komedia Grecka. Od Epicharma do Menandra. Wybór fragmentów*, Warszawa 2011, s. 13.

mizmie. Na szczególną uwagę zasługuje duża liczba odniesień zarówno do literatury przedmiotu, jak i do innych dzieł antycznych – przytaczanych zarówno jako źródło, z którego dany fragment pochodzi oraz po to, aby wskazać np. analogię z innymi utworami, wyjaśnić pewne mało zrozumiane wyrazy lub zwroty.

Recenzowana książka to pozycja obowiązkowa dla osób zainteresowanych antyczną literaturą, kulturą, historią, daje możliwość ujrzenia zjawisk z życia politycznego, ekonomicznego, intelektualnego, religijnego, artystycznego. Stanowi również doskonały materiał do poznania kulturowego znaczenia tekstu w wymiarze diagnostyczno-pragmatycznym. Autorzy ukierunkowują osoby zainteresowane dalszymi badaniami wskazując im testimonia, odsyłając do literatury przedmiotu. Książka zawiera również niezwykle cenny komentarz odautorski, ich własną interpretację i poglądy. Podejście do przekładu, w którym najważniejsze jest zrozumienie treści, a nie tylko wierne odwzorowanie słów, pozwala czytelnikowi zrozumieć przekaz utworu, poczuć jego klimat. Można jedynie żałować, że obok tekstu polskiego nie został zamieszczony tekst oryginalny grecki, wtedy każdy miałby możliwość śledzenia opisywane fragmenty osobiście.

Magdalena Myszowska-Kaszuba (Wrocław)

***Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*, pod red. P. Krolla, M. Nagielskiego, M. Wagnera, Wydawnictwo Infort-
editions, Zabrze 2010, ss. 456**

Nie sposób dziś nie zgodzić się, że Kozaczyzna zaporoska, zarówno jej historia, jak i mitologia oraz legenda, stworzona przez literaturę piękną, stanowi fenomen w nowożytnych dziejach Rzeczypospolitej. Stąd do interesujących i barwnych dziejów Kozaków i Ukrainy doby nowożytnej sięgały nie tylko kolejne pokolenia pisarzy, malarzy i twórców filmowych, a przede wszystkim badaczy i naukowców.

Obecnie literatura naukowa dotycząca dziejów Kozaczyzny jest bardzo obszerna i ciężko w zasadzie znaleźć obszar, który nie został już zbadany przez historyków polskich, ukraińskich, czy rosyjskich. Brakowało natomiast pozycji, która stanowiłaby kompilację biografii poszczególnych hetmanów Kozaczyzny. Lukę tę